

**ԶՄՅՈՒՆԻԱՆ 1922-1923 ԹԹ.՝ ԸՍՏ ՀՈՒՆԱԿԱՆ «ԱՄԱԼԹԵԱ»
ԹԵՐԹԻ (1923 Թ. ՀՈՒՆՎԱՐ-ՕԳՈՍՏՈՍ)**

Մարիյա Ա. Բրուտյան

Վանաձորի պետական համալսարան, Հայաստան

Հունական ամենահին թերթերից մեկը Չմյուռնիայում լույս տեսնող «Ամալթեա»-ն էր (1838-1923): Թերթը 85-ամյա գործունեության ընթացքում դառնում է ոչ միայն հույների, այլև Փոքր Ասիայի ոչ մահմեդական բնակչության հոգևոր ուսուցիչը: Մեծ էր «Ամալթեա»-ի հետաքրքրությունը հունական սփյուռքի և առհասարակ հույն հասարակության մեջ ազգային բարձր ինքնագիտակցություն ձևավորելու նկատմամբ: Թերթը գրագետ հունարենի օգտագործմամբ և լեզվապահպանության ձգտումով կատարում էր իր առաքելությունը: «Ամալթեա»-ն մինչև Չմյուռնիայի աղետը գրեթե անխափան է գործել, ապա տեղափոխվել է Աթենք՝ դառնալով Փոքր Ասիայի արհավիրքների հիմնական տեղեկատուն:

Չմյուռնիայում լույս տեսնող և շրջանառվող թերթերից միակն «Ամալթեա»-ն էր, որին հաջողվել է գոյատևել մինչև 1923 թ.:

Բանալի բառեր՝ Չմյուռնիայի աղետ, Փոքր Ասիա, «Ամալթեա» թերթ, արսուր, Հայոց ցեղասպանություն, Միստաֆա Քեմալ, Հունաստան, Միհրան Սվազլյան:

Հոդվածը ներկայացվել է՝ 29.11.2022: Ընդունվել է տպագրության՝ 25.05.2023:

The article was submitted on 29.11.2022 and accepted for publication on 25.05.2023:

Статья поступила 29.11.2022 и была принята к публикации 25.05.2023:

Ինչպես հղել՝ Մարիյա Ա. Բրուտյան, «Չմյուռնիան 1922-1923 թթ.» ըստ հունական «Ամալթեա» թերթի (1923 թ. հունվար-օգոստոս), *Յեղասպանագիտական հանդես* 11, no. 2 (2023), 89-99:

How to cite: Mariya A. Brutyan, "Smyrna in 1922-1923 according to the Greek Newspaper "Amalteya" (January-August 1923)," *Ts'eghaspanagitakan handes* 11, no. 2 (2023): 89-99.

Как ссылаться: Мария А. Брутян, "Смирна в 1922-1923 гг. по данным греческой газеты "Амальтея" (январь-август 1923 г.)," *Цехаспанагитакан андес* 11, no. 2 (2023): 89-99.

Ներածություն

Օսմանյան կայսրության խիստ գրաքննության, սահմանափակումների պայմաններում «Ամալթեա» թերթի հեղինակները հաճախ օգտագործում էին փոխաբերություններ կամ ուղղակի անցնում էին տիրող վարչակարգի հովանու ներքո, մինչդեռ Աթենքում տպագրված ամիսներին նրանք գերծ են մնում նման կապանքներից:

Նպատակ դնելով մերկայացնելու թուրքերի վայրագությունները, Զմյուռնիայի աղետը ներկայացնելու որպես քրիստոնյաների դեմ թուրքական ցեղասպան քաղաքականության հերթական դրսևորում՝ «Ամալթեա»-ն իր համարները հեղեղում էր Զմյուռնիայի աղետից տուժած ականատեսների վկայություններով:

Անդրադառնալով «Ամալթեա»-ի՝ Զմյուռնիայի աղետից հետո տպագրված համարներին՝ կարելի է նկատել, որ շատ են Զմյուռնիայի հայ և հույն բնակչությանը վերաբերող հոդվածները: Թերթը հաճախ համեմատականներ է տանում Մեծ եղեռնի և Զմյուռնիայի աղետի միջև:

«Ամալթեա»-ն ջանք չի խնայում ներկայացնելու Զմյուռնիայի աղետը բոլոր մանրամասներով՝ ամենուր ցույց տալով, որ, քաղաքի հույներից բացի, տուժել են նաև հայերը: «Համաձայն տխուր ավանդույթի՝ ամեն ինչ սկսվել է հայերից», – գրում է թերթը¹:

Զմյուռնիայի աղետի մանրամասները ըստ «Ամալթեա»-ի

«Փոքրասիական աղետը» խորագրի ներքո «Ամալթեա»-ն ներկայացնում է ականատեսների հիշողությունները: Դրանցից մեկում ասվում է. «Իսկապես, դա Փոքր Ասիայի ամենամոռյալ աղետներից է: Եվրոպական թաղամասերի արվարձաններում, ֆրանկների թաղամասում սահմանափակվում էին միայն կողոպուտով: Նրանք ինչպես մյուս դեպքերի, այնպես էլ սրա համար մեթոդապես պատրաստվել էին»²:

Թերթը պատմում է, որ Զմյուռնիայի աղետն ուսումնասիրելու նպատակով հանձնաժողով է ստեղծվել, որ առկա են հայերի դեմ հալածանքների վերաբերյալ հատուկ թղթապանակներ՝ կազմված ամերիկացի և եվրոպացի ականատեսների վկայությունների հիման վրա: Ըստ դրանց՝ սեպտեմբերի 9-ից 13-ն ընկած ժամանակահատվածում, երբ քաղաքում մոլեգնում է հրդեհը, ավերածություններից գերծ չի մնում ոչ մի հայի տուն. «Նրանք [թուրքերը] նախ կրակոցներով ներխուժում էին տները, բնակիչներին սպանելուց հետո թալանում: Սկսում էին ունևորների տներից, մի հանգամանք, որ ցույց էր տալիս, որ զինվորներին առաջնորդում էին քաղաքը ճանաչող մարդիկ: Ճանապարհները լի էին կողոպտիչներով ու նրանց սայլերով՝ թանկարժեք ավարով բեռնված: Դժվար էր ճշգրիտ հաշվարկել մահացածների թիվը: Սակայն անհնար էր անցնել թալանված տների կողքով և բաց դռներից ներս

1 Անդրեադու "Η εν Μικρασία Καταστροφή" [Փոքր Ասիայի աղետը], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 10 հունվարի, 1923, 33.

2 Նույն տեղում:

դիակներ չտեսնել: Դիակները, փողոցների տեսարանները ցույց էին տալիս, որ մահը չափազանց դաժան է եղել այստեղ»³: Ըստ ականատեսի՝ կոտորածները քողարկելու նպատակով հրկիզում էին հայերի թաղամասերը⁴: Նույն ճակատագրին է արժանանում նաև հունականը:

Զմյուռնիայի ավերածությունները և դրան հաջորդած տարագրությունն ապացույցն են այն բանի, որ Զմյուռնիայում բնակվող ոչ մահմեդական փոքրամասնության շրջանում Եվրոպան աջակցություն չի ցուցաբերել՝ սահմանափակվելով միայն հակաթուրքական կոչերով: Այդ մասին «Ամալթեա»-ն հետևյալ կարծիքն է արտահայտում. «Այստեղ՝ պաշտոնական շրջանակներում, կարծում են, որ Զմյուռնիայում թուրքական իշխանությունների և դաշնակիցների միջև տեղի ունեցած միջադեպերը կարող են լարվածություն առաջացնել, ինչը հավանական չենք համարում: Այն տեսակետը, թե Զմյուռնիայում թուրքերն առաջինն են ռմբակոծելու դաշնակիցների նավերը, բացարձակապես անհավանական է: Թուրք զինվորականությունը հիմա մտահոգված է ապահով տեղափոխել իր ավարը դաշնակիցների դիտակետերից»⁵:

«Ամալթեա»-ն, որ ուշիուշով հետևում էր Լոզանում տեղի ունեցող իրադարձություններին և պարբերաբար տեղեկատվություն հաղորդում, անթաքույց սնահավատությամբ էր լցված միջազգային հարթակներում հույների օգտին որևէ հարցի դրական լուծման ուղղությամբ⁶: «Փոքրասիական հալածանքը» հողվածում կարողում ենք. «Լոզանից տեղեկություն կա, որ ավարտվել են Փոքր Ասիայում հույն բնակչության, այդ թվում՝ Պոնտոսի հույների դաժան կոտորածները: Ուղերձն ինքնին հուսադրող է թվում, բայց իսկապես այդպես կլինե՞ր, եթե դա արվեր երեք-չորս ամիս առաջ, երբ դեռևս Փոքր Ասիայում հույն բնակչություն կար: Զմյուռնիայից մինչև Իկոնիա և Կեսարիայից մինչև Տրապիզոն կասկածելի է, թե կա արդյոք բնակավայր, որտեղ դեռևս մի քանի հույն լինի, իսկ բանտարկված, գորակոչված երիտասարդների ճակատագրերն առայժմ անհայտ են»⁷:

Դաշնակիցների համատարած անտարբերությանն ավելանում է թուրքերի՝ հույներին և հայերին մեղադրելու հանգամանքը. «Հրդեհի պատասխանատվության մասին քննարկումը վերսկսելն անօգուտ են համարում: Թուրքական գործակալությունները պաշտոնապես մեղադրում էին Հունաստանին, ապա՝ հայերին»⁸,– գրում է «Ամալթեա»-ն:

Եվրոպացի ականատեսներից մեկը պատմում է, թե ինչպես էին թուրք զինվորներն

3 Անդրեադու, “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], 33.

4 Michelle Tusan, *Smyrna's Ashes: Humanitarianism, Genocide and the Birth of the Middle East* (London: The University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 2012), 147.

5 “Η Τουρκία επιδιώκει εφαρμογή του Ασιατικού της προγράμματος” [Թուրքիան ձգտում է իրականացնել իր Ասիական ծրագիրը] *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 28 հունվարի, 1923, 108.

6 “Πολύ αργά” [Զափազանց ուշ] *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 13 հունվարի, 1923, 9.

7 “Η καταδίωξις εν Μικρασία” [Հալածանք Փոքր Ասիայում] *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 21 հունվարի, 1923, 79.

8 Անդրեադու, “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 13 հունվարի, 1923, 45.

ու քաղաքացիական անձինք բեռնավորված վագոններից դյուրավառ պայթուցիկ նյութեր տանում: Առևտրական պալատի ֆրանսիացի մի աշխատակից վկայում է. «Ես տեսա, թե ինչպես էին թուրք զինվորները քրիստոնյաների տների վրա նավթ լցնում և հրկիզող ռումբեր նետում: Կարող եմ վստահեցնել, որ Զմյուռնիա վերադարձած Կորդելիոյի թուրքական ոստիկանության նախկին պետը առաջնորդում էր զինվորներին»⁹: Ականատեսներից մեկ ուրիշն իր տեսած բարբարոսությունները թվարկելուց հետո նշում է. «Մենք շտրիակալ ենք, որ հայ չենք ծնվել»¹⁰:

«Ամալթեա»-ն ֆրանսիացի պատմաբան և լրագրող Ռենե Պյոտի «Զմյուռնիայի վերջին օրերը» գրքից հատվածներ է ներկայացնում¹¹: Նույն ժամանակաշրջանում ֆրանսիական թերթերը տպագրում էին կաթոլիկ միսիոներների վկայությունները մշակության և հոգևոր ժառանգության ոչնչացման և հոգևորականների կրած հալածանքների մասին: «Ամալթեա»-ն գրում է. «Թուրքական բանակը կողոպտում է Զմյուռնիայի անգլիկան եկեղեցիները, պղծում գերեզմանոցը»:

«Ամալթեա»-ն նշում է, որ թուրքերը կռվում են քրիստոնյաների, ոչ թե Հունաստանի դեմ, և հերթական անգամ զարմանք հայտնում, որ Եվրոպան շարունակում է անտարբեր մնալ¹²:

«Ամալթեա»-ն նկարագրում է ականատեսների վկայություններն այն վայրագությունների վերաբերյալ, որոնց զոհ են դառնում քաղաքի հոգևորականները. 1922 թվականից հետո Զմյուռնիայի Եղիա Մարգարեի տաճարի տարածքը թուրքերը ռազմական գոտի են հայտարարում, իսկ տաճարը ծառայեցնում որպես զինամթերքի պահեստ: Այստեղ էին հավաքվում հարևան գյուղերի կողոպուտից վերադարձած, մինչև ատամները զինված թուրք զինվորականները, որոնք գերեվարում և տանջամահ էին անում քաղաքի քրիստոնյա բնակչության ներկայացուցիչներին: Քահանան քրիստոնյաների կյանքի դիմաց առաջարկում է վանքի հարստությունը՝ թանկարժեք զարդեր և 85 թուրքական ոսկի: «Հետո կողոպտեցին գյուղացիներին, տարան հարակից տարածք, բլուրին, այդ թվում՝ հոգևորականին, տանջամահ արեցին: Դրանից հետո բաժանեցին կողոպտված գումարն ու երգելով հեռացան», – պատմում է ականատեսներից Ծատուրիսը, որը հրաշքով էր փրկվել կոտորածներից¹³:

18-րդ դարում Զմյուռնիա տեղափոխված Մխիթարյան միաբանության հայրերը¹⁴ նույնպես տուժում են Զմյուռնիայի աղետից: «Ամալթեա»-ն հրապարակում է Մխիթարյանների նամակները, որտեղ պատմվում է, թե ինչպես են հրդեհվել վանքն ու

9 “Πως επυρπολήθη από τα τουρκικά σθηφη η Σμύρνη” [Ինչպես Զմյուռնիան այրվեց թուրքական ուժերի կողմից], Αμαλθεια [Ամալթեա], 10 փետրվարի, 1923, 153.

10 Tusan, *Smyrna's Ashes*, 153.

11 “Μια άγνωστη σελή της Σμυρναϊκής τραγωδίας” [Զմյուռնիայի աղետի անհայտ էջը], Αμαλθεια [Ամալթեա], 7 մարտի, 1923, 201.

12 Աղդեադու, “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], 33.

13 Դիմիտրիոս Նիկոլաիդիս, “Μαρτυρικός θάνατος ενός ιερέως εν Σμύρνη” [Քահանայի նահատակությունը Զմյուռնիայում], Αμαλθεια [Ամալթեա], 30 հունվարի, 1923, 115.

14 Հ. Յակոբ վ. Քուեան, *Հայք ի Զմյուռնիա եւ ի շրջակայս*, հատոր Ա (Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 1899), 339:

կից 14 շինությունները: «Հենց որ սեպտեմբերին Զմյուռնիայի թուրքական հետևակային ուժեր հայտնվեցին, նախապես կազմակերպված թուրքական ավազակախմբերը թողեցին իրենց ապաստանը և խառնվեցին թուրք զինվորներին՝ նախ շարժվելով դեպի հայկական թաղամաս, կոտրելով տների դռները, ապա սպանելով ու սկսելով կոդոպուտը: Իսկ մեկ այլ թուրք հանցախումբ, որ թաքնված էր գլխավոր փողոցների անկյուններում, կոդոպուտում և սպանում էր անցորդներին: Հետո հարյուրավոր հայեր ապաստան գտան մեզ մոտ, մենք նրանց պատսպարեցինք ու կերակրեցինք մինչև վերջին օրը: Հայկական թաղամասը կոդոպուտից հետո թուրքերը սկսեցին շարժվել հունական թաղամաս, որը նույն ճակատագրին արժանացավ: Հայկական և հունական թաղամասերի բոլոր փողոցները լի էին դիերով: Զինվորների մեկ այլ խումբ կոդոպուտում է քրիստոնյաների խանութները: Ավարով բեռնված թուրքական բանակի բեռնատարները պտտվում էին խանութների և գլխավոր շտաբի շուրջը: Չորս օր կոդոպուտեցին և կոտորեցին...»¹⁵:

Այն, որ Մխիթարյան հայրերը կոտորածներից փրկվածներին աջակցություն են ցուցաբերում, Ֆրանսիայի հյուպատոսարան ուղղորդում, գրավում է թուրքերի ուշադրությունը. նրանք սկսում են հաշվեհարդար տեսնել. «Մխիթարյան հայրերի վրա հարձակվում է երեք զինվոր, մահվան սպառնալիքով պահանջում ունեցած ողջ գումարը»¹⁶:

Զմյուռնիան աղետից հետո

Զմյուռնիայի աղետի մանրամասների վերաբերյալ շատ են ականատեսների վկայությունները, որոնց մի մասին անդրադառնում է «Ամալթեա»-ն: Կարևոր է այն, որ թերթը չի բավարարվում միայն աղետի նկարագրություններով, այլ տալիս է նաև հետևյալ հարցերի պատասխանները. ինչպիսիք էր Զմյուռնիան աղետից հետո, ինչ ճակատագրի են արժանանում կոտորածներից փրկված հայերն ու հույները:

Աղետից հետո թուրքերի առաջին գործն ավարը բաժանելն էր: Նախկին վեհաշուք ու գեղեցիկ տների ճակատներին հայտնվում են թուրքերեն գրություններ, քաղաքի երբեմնի խոշոր գործարաններն օգտագործվում են գերիներին տեղավորելու համար¹⁷: Կոտորածներին և արքային հաջորդում են ձերբակալությունները՝ նախապես կազմած ցուցակների համաձայն: Չբավարարվելով այսքանով՝ թուրքական բանակի հրամանատար Նուրեդդին փաշան հայտարարություն է տարածում, ըստ որի՝ թուրքերը կարող են մեղադրանք ներկայացնել այն քրիստոնյայի դեմ, որից երբևէ տուժել են, իսկ հոկտեմբերի 1-ից հետո Զմյուռնիայում դեռևս ողջ մնացած քրիստոնյաները պետք է կոտորվեն¹⁸:

15 «Πως επυρπολήθη από τα τουρκικά σθολφ η Σμύρνη» [Ինչպես Զմյուռնիան այրվեց թուրքական ուժերի կողմից], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 153.

16 Նույն տեղում:

17 «Παρά τα επείγία της Σμύρνης» [Չնայած Զմյուռնիայում տեղի ունեցած միջադեպերին], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 12 հունվարի, 1923, 41.

18 Tusan, *Smyrna's Ashes*, 150.

Ձերբակալվում են հարյուրավոր հայեր ու հույներ, որոնք դավադրության զոհ են դառնում: «Վկաների մեծ մասը նկարագրում էր սարսափելի հանցագործությունները, որ կատարում էին նախկին բանտարկյալները՝ իրենց հրեշավոր արարքով նույնիսկ միմյանց հետ մրցելով: Եվ ամենևին էլ դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպես են գրպարտությունները հաջորդում բռնություններին», – գրում է «Ամալթեա»-ն¹⁹:

Քաղաքում շարունակ դատավարություններ էին տեղի ունենում, և մեկը մյուսի հետևից մահապատժի էին ենթարկվում հույն և հայ զինվորականներ, մտավորականներ, հասարակական գործիչներ: 1923 թ. հունվարին Զմյուռնիայում կախաղան է բարձրացվում մի քանի հույն գործիչ. նրանք մեղադրվում են «սպանություններ հրահրելու համար»: Թոմաս Իոանիդիսը, Սարգիս Կայսերլին և Հակոբ Թարաքյանը մահվան են դատապարտվում «հունական բանակի հետ համագործակցելու համար»: Նրանց մահապատիժն ի կատար է ածվում դատավճռի հաջորդ օրը²⁰: Փետրվարին կախաղան են բարձրացվում Իսմայիլ օղլու Հասանը, Ռուբեն Դավիթը, Բագելիսը, Սարգիս Կարապետը, Ապոստոլ Իոաննիսը, Դիմիտրիս Յանակոսը, Ռուբեն Օտյանը և Կոստակի օղլու Օմիրոսը՝ մեղադրվելով հայրենիքին դավաճանելու համար²¹:

«Ամալթեա»-ն Զմյուռնիայից ստացված նամակներ է պարբերաբար հրատարակում, որոնք վկայում են քաղաքի անմխիթար վիճակի մասին. «Քրիստոնյաների աստրից հետո Զմյուռնիայում կյանքն անտանելի է դարձել», – գրում է անանուն մի հեղինակ, ապա շարունակում. «Քաղաքում անվտանգ չէ, սնուղը քիչ է, չկա աշխատանք: Թուրքերը շարունակ դաժանաբար են վարվում քաղաքում մնացած քրիստոնյաների հետ. քաղաքատարկյալների մեծ մասին ստիպում են շղթայակապ ծանր աշխատանք կատարել»: Հեղինակը համընդհանուր այս հուսահատ դրությունը ներկայացնելուց հետո գրում է, որ ստիպված է հեռանալ Զմյուռնիայից²²: Շատ են նմանատիպ դեպքերը, երբ օտարերկրացիները լքում են Զմյուռնիան: Նրանցից մեկը նշում է, որ համընդհանուր վախի և սարսափի պայմաններում անհնար էր մնալ քաղաքում²³:

Զմյուռնիայի շրջակա բնակավայրերը նույն ճակատագրին են արժանանում: Ունևոր օտարերկրյա բնակիչներով հայտնի արվարձանները կողոպուտի թիրախ են դառնում: Ֆրանսիայի հյուպատոսարանի աշխատակիցներից մեկը պատմում է, թե ինչպես են Զմյուռնիայում գտնվող եվրոպացիները հյուպատոսարանների միջոցով կարողանում ռազմանավեր բարձրանալ ու փրկվել, թեև «հույների ու հայերի

19 Անդրեադու, “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], Αμαλθεια [Ամալթեա], 15 հունվարի, 1923, 53.

20 “Νέοι απαγχονισμοί Ελλήνων εν Σμύρνῃ,” [Հույների նոր կախաղանները Զմյուռնիայում], Αμαλθεια, [Ամալթեա] 7 հունվարի, 1923, 24.

21 “Νέοι απαγχονισμοί εν Σμύρνῃν” [Հույների նոր կախաղանները Զմյուռնիայում], Αμαλθεια [Ամալթեա], 1 փետրվարի, 1923, 124.

22 Անդրեադու “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], 53.

23 “Ποία η εν Σμύρνῃ καταστασίς” [Ի՞նչ իրավիճակ է Զմյուռնիայում], Αμαλθεια [Ամալթեա], 29 հունվարի, 1923, 113.

արտաքսման, Զմյուռնիայի կործանման սարսափելի ու արյունոտ տեսարանները երկար կմնան բոլորի հիշողություններում»²⁴:

Կոտորածներին ու կողոպուտին հաջորդում է Զմյուռնիայի տնտեսական անկումը. երբեմնի հարուստ և վաճառաշահ քաղաքը վերածվում է մոխրի և ավերակների կույտի: «Ապահովագրական ընկերությունները, – գրում է «Ամալթեա»-ն, – հրաժարվում էին ոչ միայն «պատերազմի ռիսկերի դեմ» իրենց կնքած պայմանագրային պարտավորությունները կատարելուց, այլև Զմյուռնիայի՝ հրդեհից կրած վնասը փոխհատուցելուց: Ակնհայտ էր, որ թուրքերի համար հունական և հայկական թաղամասերի հրկիզումը քաղաքը տիրելու ամենաարագ միջոցն էր»²⁵:

«Ամալթեա»-ի «Իրավիճակը Զմյուռնիայում» վերնագրով հոդվածաշարը պարբերաբար ներկայացնում է քաղաքի օրավուր անկում ապրող վիճակը:

Թերթն անթաքույց բացասաբար է վերաբերվում Մուստաֆա Քեմալի՝ իրականությունից կտրված հայտարարություններին ու դիտարկումներին: 1923 թ. Զմյուռնիա կատարած այցի ժամանակ Քեմալն ասել է. «Իզմիրը կրակի ու ծխի մեջ էր: Այս տխուր տեսարանից բոլորը մոայլ էին, նրանց աչքերում արցունքներ էին: Այնուամենայնիվ, կարճ հարցումից հասկացա, որ այս արցունքները կրակի և ավերածությունների պատճառով չեն: Այս կրակն ու այս ավերածությունները ոչ մի ազդեցություն չեն թողել նրանց վրա: Նրանց աչքերը երջանկության արցունքներով էին լցված մեր հաղթական բանակի [Զմյուռնիան՝ Մ. Բ.]՝ ազատագրելուն ականատես լինելու համար»²⁶: Թերթը հեգնանքով գրում է. «Զմյուռնիայում Մուստաֆա Քեմալի յոթամյանոց ելույթից թուրք խելացի հասարակությանը հայտնի դարձավ, որ Զմյուռնիան 45 դար պատկանել է իր նախնիներին՝ թուրքերին, որոնք այդ ժամանակից ի վեր համագործակցել են հույների հետ: Մեզ անհասկանալի է թվում, թե Քեմալի ունկնդիրների մեջ ինչպես չգտնվեց մեկը, որ կշշտեր նրա անգրագիտությունը»²⁷:

Զմյուռնիայի հույն և հայ բնակչության գաղթը

Զմյուռնիայի աղետին հաջորդում է գաղթը: Հազարավոր հույներ և հայեր Զմյուռնիայից, Արևմտյան Թրակիայից և Մակեդոնիայից գաղթում են Հունաստան: Ընդհանուր առմամբ 1923 թ. նրանց թիվը 53 000 էր²⁸: Բավական անմխիթար էր գաղթականության վիճակը. ապրում էին վրաններում, սնունդն ու բժշկական օգնությունը բավարար չէր:

«Ամալթեա»-ն նոր առաքելություն է որդեգրում՝ դառնալ բազմահազար ցրված գաղթականների տեղեկատու՝ միջոց, ընտանիքների վերամիավորման, հարազատ-

24 Նույն տեղում:

25 “Παρά τα επείπια της Σμύρνης” [Չնայած Զմյուռնիայում տեղի ունեցած միջադեպերին], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 41.

26 *Ataturk’un Soylev ve Demecleri*, 2 (Ankara, 1989), 82.

27 “Κεμαλική μετριοπάθεια” [Քեմալական չափավորություն], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 4 փետրվարի, 1923, 135.

28 Մարո Ավետիսյան, «Հունահայ գաղթականության խնդիրները Վահան Թեքեյանի նամակներում», *Բանբեր Հայաստանի արխիվների* 1 (2010), 88:

ների փնտրման համար: Շատ են «Ամալթեա»-ում Զմյուռնիայի հայ բնակիչների անուն-ազգանունները, որոնց փնտրում էին հարազատները, օրինակ՝ Հակոբ և Օնիկ Կյուրեղյանները փորձում էին իրենց եղբոր՝ Ֆրանկների թաղամասում ապրող ժամագործ Տիգրան Կյուրեղյանի մասին տեղեկություն ստանալ²⁹, ԱՄՆ-ում գտնվող հարազատները փնտրում էին Բամբուկյան Ստեփանին, Փափազյան Թորոսին և ևս 23 հայի³⁰, Էրոնյան Սիլվերտին ու Հակոբին և 22 հայի փնտրում էին իրենց հարազատները³¹: «Ամալթեա»-ն մտահոգություն է հայտնում ոչ միայն փնտրվող հայերի, այլև հայության այն բեկորների համար, որոնք ապաստան էին գտել Աթենքում և հարակից շրջաններում, միաժամանակ զարմանք հայտնում, թե ֆիզիկապես և հոգեպես կոտրված այս ժողովուրդը ինչպիսի ամուր կամք և ոգի ունի: Թերթը «Ազգային օգնություններ» խորագրի ներքո շարունակաբար տեղեկություն է հաղորդում Աթենքում կազմակերպվող հանրահավաքների մասին, որտեղ ակտիվություն էին ցուցաբերում հայերը. «Հայ ցուցարարները դուրս են եկել «Հայ համայնք» գրությամբ պաստառներով: Հունական և հայկական երաժշտությունը միախառնվել էր, ամենահուզիչ տեսարանը, սակայն, կանանց և որբացած հայ մանուկների երթն էր, որոնք ոտաբոքիկ ու հնամաշ շորերով մասնակցում էին ցույցերին և լալագին գոչում «Մենք մեր տներն ենք ուզում»: Այս կանանց ուղեկցում էին հրաշքով փրկված մի խումբ հայ տղամարդիկ, որ ապշեցնում էին իրենց հերոսական կեցվածքով»³²:

Թերթը համակրանքով է խոսում արևմտահայ նշանավոր հասարակական-քաղաքական գործիչ, իրավաբան, դիվանագետ, հրապարակախոս Միհրան Սվազլյանի մասին, որը դեռևս 1921 թ. սկզբից Զմյուռնիայում էր՝ Թուրքիայի և Հունաստանի ռազմական առճակատումներում հայ-հունական մերձեցմանը նպաստելու: Զմյուռնիայի աղետից հետո Միհրան Սվազլյանը ջանք չէր խնայում կարգավորելու գաղթական զմյուռնիահայերի անվտանգության հարցերը: «Ասիկա շատ լաւ է, խտրութիւն չկայ յոյն եւ հայ գաղթականին միջեւ: Այսօր նախարարապետը ընդունելով Կարապետ եպս-ի այցելութիւնը ընկերակցութեամբ պ[արոն] Սվազլիից ըսած է, թէ մինչեւ անկախ Հայաստանի կազմութիւնը, հայերը կրնան Յունաստանն իրենց հայրենիքը նկատել, թէ այս երկիրը միշտ բաց պիտի ըլլայ անոնց առջեւ եւ իրենք անոնց համար ամէն բան ընելու պարտաւոր են, ելն, ելն», – գրում է Վահան Թեքեյանը³³:

Աթենքում կազմակերպված հանրահավաքներում հաճախ էին հնչում Սվազլյանի կոչերը: Դրանցից մեկը «Ամալթեա»-ն այսպես է ներկայացնում. «....Իսկ երեկվա հանրահավաքի նպատակը Փոքր Ասիայի, Պոնտոսի, Թրակիայի հույների ցասման դրսևորում չէ: Այն նաև մեր մեկ այլ հայ բարեկամի՝ պարոն Սվազլյանի մտքերի, զգացմունքների, տպավորությունների մասին է, որի ցանկությունն է լսելի դարձնել հալածվածների պահանջները»³⁴:

29 “Παρά τα επείγία της Σμύρνης” [Չնայած Զմյուռնիայում տեղի ունեցած միջադեպերին], 41.

30 “Αμερικανική περίθαλψη” [Ամերիկյան խնամք], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 14 հունվարի, 1923, 51.

31 Անդրեադու, “Η εν Μικρασία Καταστροφή” [Փոքր Ասիայի աղետը], 53.

32 “Συγκινητικόν Θέμα” [Հուզիչ տեսարան], *Αμαλθεια* [Ամալթեա], 9 հունվարի, 1923, 29.

33 Ավետիսյան, «Հունահայ գաղթականության խնդիրները Վահան Թեքեյանի նամակներում», 89:

34 “Συγκινητικόν Θέμα,” 29.

«Ամալթեա»-ն հետևում է, թե ինչպես է Մուստաֆա Քեմալի հրահանգով 1923 թ. ֆրանսիացի ճարտարապետների և տեղական իշխանությունների ջանքերով Զմյուռնիան վերակառուցվում. դրա նպատակն էր վերացնել հրաշագեղ քաղաքի և նրա տխուր վախճանի վերաբերյալ պատմական ապացույցները: Որքան ժամանակ էլ անցնի, Զմյուռնիայում ոչ մի նոր տարր չի կարող ջնջել հելլենիզմի և երբեմնի բարգավաճ քաղաքի վերաբերյալ հիշողությունները, ինչը Փոքրասիական աղետի թերևս ամենաողբերգական առանցքն է:

SMYRNA IN 1922-1923 (ACCORDING TO THE GREEK NEWSPAPER “AMALTEYA” (JANUARY-AUGUST 1923))

Mariya A. Brutyan

Vanadzor State University, Armenia

SUMMARY

In this article, the Greek newspaper “Amalthea”, published in Smyrna, and its reaction to the Smyrna disaster are discussed.

One of the oldest Greek newspapers was “Amalthea”, published in Smyrna (1838-1923), which for 85 years of its activity became a spiritual source not only for Greeks, but also for the non-Muslim population of Asia Minor. It was the only Greek newspaper that reopened in Athens after 1922, becoming the main informant and analyst of the Smyrna disaster and horrors in Asia Minor.

Examining the issues of “Amalthea” published after the Smyrna disaster, one can notice that there are many articles devoted to the Armenian and Greek peoples of Smyrna. Striving to present the Smyrna disaster as another policy of genocide carried out by the Turks against Christians, “Amalthea” published the testimonies of eyewitnesses who suffered from the Smyrna disaster, articles exposing the actions of the Turks. The newspaper informs not only about the catastrophe of Smyrna, but also about the subsequent events; the economic decline of Smyrna, the execution of Armenian and Greek figures of Smyrna, migration after the catastrophe. “Amalthea” becomes an informant, a means of reuniting the families of many thousands of scattered Armenian and Greek emigrants. The newspaper “Amalthea” painfully observes how in 1923, under the instructions of Mustafa Kemal, the reconstruction of Smyrna was carried out, the purpose of which was to eliminate the historical evidence of the once majestic city and its sad end.

Key words: Smyrna disaster, Asia Minor disaster, “Amalthea”, exile, Armenian massacres, Mustafa Kemal, Greece, Mihran Svazlian.

**СМИРНА В 1922-1923 ГГ. (ПО ДАННЫМ ГРЕЧЕСКОЙ ГАЗЕТЫ
“АМАЛЬТЕЯ” (ЯНВАРЬ-АВГУСТ 1923 Г.))**

Мария А. Бртян

Ванадзорский государственный университет, Армения

РЕЗЮМЕ

В данной статье обсуждается греческая газета “Амальтея”, издававшаяся в Смирне, и ее реакция на смирнскую катастрофу. Статьи в газете имеют важное источниковедческое значение.

Одной из старейших греческих газет была “Амальтея”, издававшаяся в Смирне (1838-1923 гг.), которая за 85 лет своей деятельности стала духовным учителем не только для греков, но и для немусульманского населения Малой Азии. Она стала единственной греческой газетой, которая после 1922 года вновь открылась в Афинах, став главным информатором и аналитиком Смирнской катастрофы и ужасов в Малой Азии. Анализ реакций газеты “Амальтея”, касавшийся 1922-1923 гг. истории Смирны, позволяет углубить и сделать более полным изучение Смирнской катастрофы.

Исследуя выпуски “Амальтея”, опубликованные после Смирнской катастрофы, можно заметить, что в них много статей, которые посвящены армянскому и греческому населению Смирны. Стремясь представить смирнскую катастрофу как очередное проявление политики геноцида, проводимой турками против христиан, “Амальтея” публиковала свидетельства очевидцев, пострадавших от смирнской катастрофы, статьи, разоблачающие действия турок. Газета информирует не только про катастрофу Смирны, но и про последующие события: экономический упадок Смирны, казнь армянских и греческих деятелей Смирны, миграции после катастрофы. Здесь “Амальтея” становится информатором, средством воссоединения семей многих рассеянных армянских и греческих эмигрантов. В газете “Амальтея” с болью наблюдается, как в 1923 году по указанию Мустафы Кемаль проводится реконструкция Смирны, целью которой было устранение исторических свидетельств некогда величественного города и его печального конца.

Ключевые слова: Смирнская катастрофа, малоазийская катастрофа, “Амальтея”, изгнание, армянские погромы, Мустафа Кемаль, Греция, Мигран Связлян.

REFERENCES

- Avetisyan, Maro. «Հունահայ գաղթականության խնդիրները Վահան Թեքեյանի նամակներում» [The Problems of the Greek-Armenian Emigration in the Letters of Vahan Tekeyan]. *Banber Hayastani Arkhivneri* 1 (2010): 88-102;
- Qosyan, Hakob. *Հայք ի Ջմիռնիս և ի շրջակայս* [The Armenians in Smyrna and its Surroundings], vol. 1, Vienna, 1899:

Հեղինակի մասին

About the Author

Об авторе

Մարիյա Ա. Բրուտյան, պատմական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ, պատմաբան, Վանաձորի պետական համալսարանի Հումանիտար գիտությունների ֆակուլտետի դեկան, պատմության ամբիոնի դոցենտ:

Ուսումնասիրությունների ոլորտները՝ Հայոց պատմություն, հայ պարբերական մամուլի պատմություն, հայ գաղթօջախների և ժամանակակից սփյուռքի պատմություն, հայ-հունական առնչությունների պատմություն (15-20-րդ դդ.), Հայոց ցեղասպանություն:

Էլ. փոստի հասցեն՝ mariabrutyan2013@yandex.com

Mariya A. Brutyan, PhD in History, Associate professor, Historian, Dean of the Faculty of Humanities of Vanadzor State University, Associate Professor of the Department of History.

Research fields: History of Armenia, history of the Armenian periodical press, history of Armenian communities and modern diaspora, history of Armenian-Greek relations (15th-20th centuries), and the Armenian Genocide.

Email address. mariabrutyan2013@yandex.com

Мария А. Брутян, кандидат исторических наук, доцент, историк, декан Гуманитарного факультета Ванадзорского государственного университета, доцент кафедры истории.

Область исследований: история Армении, история армянской периодической печати, история армянских колоний и современной диаспоры, история армяно-греческих отношений (15-20-е вв.), Геноцид армян.

Эл. почта: mariabrutyan2013@yandex.com